

THPTS:n ”Sisällissodan jäljet” -kesäseminaari, 21.–22.8.2017

Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seuran vuotuisen kesäseminaarin aiheena oli Suomessa keväällä 1918 käyty sisällissota – ja varsinkin sen nykyaikaan asti ulottuvat jälkivaikutukset. Ei siis ihme, että seminaari keräsi ennätysellisen runsaan yleisön: Tampereelle Työväenmuseo Werstaalle oli saapunut noin 130 kuulijaa. Tilaisuus oli osa Suomi 100 -kokonaisuutta, jonka teema ”Yhdessä” on vuoden 1918 kohdalla haastava, kuten THPTS:n puheenjohtaja Jarmo Peltola totesi avaussanoissaan. Kahteen päivään mahtui monipuolinen läpileikkaus kattoaiheen tutkimuksen tämänhetkiseen tilanteeseen ja myös tuleviin mahdollisuuksiin. Ohjelma ja valtaosa abstrakteista löytyy [täältä](#).

Ensimmäinen päivä

Keynote-luennot

Seminaarin sai kunnian käynnistää emeritusprofessori Seppo Hentilä (HY), joka pohti luennossaan sitä, mihin sisällissodan voittaneet valkoiset tarvitsivat ”vapaussotaa” ja miten se tehtiin. Kun venäläisvaruskuntien riisumisesta aseista Pohjanmaalla ei saatu vapaussotaa (Suomen senaatti jopa maksoi kuukausipalkkaa 300 venäläisupseerille sisällissodan jälkeen!), asia nähtiin sisällissodan lopputuloksesta käsin. Ajatuksena oli, että mikäli punaiset olisivat voittaneet, Suomi olisi joutunut osaksi Neuvosto-Venäjää.

Näkyvimmäksi vapaussodan tuottamisen keinoksi Hentilä nosti muistopatsaat, joita pystytettiin 1920-luvun loppuun mennessä noin 330 – sellaisillekin paikkakunnille esimerkiksi Pohjois- ja Itä-Suomessa, joilla sodasta oli hädin tuskin kuultu.¹ Sankarivainajiaakin haluttiin joka kylään, jolloin ruumiita jopa siirrettiin taistelupaikoilta. Samoin suojeluskuntien säännöllisillä juhlapäivillä muistutettiin omasta narratiivista, jota tehtiin kirjallisessa muodossa tunnetuksi moniosaisilla teossarjoilla ja valtakunnallisilla muistitietokeräyksillä punaisten väkivallasta. Perustettiin myös AKS:n ja Vapaussodan Rintamamiesten Liiton kaltaisia järjestöjä, jotka osallistuivat myytin rakentamiseen ja ylläpitämiseen. Hentilän mukaan valkoinen terrori hyvitetiin ja kätkettiin

ajatuksella siitä, että oli käyty vapaussotaa, mihin viitattiin myös yleisökysymyksissä. Ei siis ihme, että vapaussotakertomuksella oli virallisen historian asema 1960-luvulle asti.

Hentilä ei halunnut luennollaan osallistua sodan nimityksistä käytyyn keskusteluun, mutta yleisö nosti tämänkin seikan tapetille, tuoreimpana 2000-luvulla kouluopetuksessa käytetyn termin ”vuoden 1918 sota” – ja vitsikkäänä kuriositeettina vilahti ”kansalaisvapaussota”. Paikalla ollut CMI:n edustaja puolestaan oli kiinnostunut siitä, käytettiinkö Suomessa viimeaikaisista sisällissodista tuttua sovintoprosessia. Hentilä vastasi, että mitään järjestelmällistä vastinetta ei ollut, ja symboliset eleet tulivat vuosikymmenten kuluttua.

Seppo Hentilä. Kuva: Taneli Hiltunen

Päivän toisena luennoitsijana kuultiin kirjailija Sirpa Kähköstä, joka katsoo kaunokirjallisuuden alkavan siitä, mihin historialliset lähteet päättyvät. Hän käsitteli eräänlaisena sisällissodan toisena näytöksenä Tammisaaren pakkotyölaitoksen oloja ja ihmiskohtaloita 1920- ja 1930-luvulla. Kähköstä järkyttää varsinkin se, miten nuorina sisällissodan aikoihin tultiin esimerkiksi työläisiksi ja piioiksi – sekä pahimmassa tapauksessa päädyttiin teloitettujen joukkoon. Aiheen tärkeydestä kertoo osaltaan se, että kärsimään joutuneiden sukujen ulkopuolella monetkaan eivät ole olleet tietoisia Tammisaaren synkistä vaiheista punavankileirin jälkeenkin, ja asiaan on suhtauduttu epäuskoisesti. Kähkösellä on omakohtainen side kuvaamiinsa tapahtumiin isoisänsä kautta, joka kuului tappamista ja näännyttämistä sivusta seuranneeseen ”väkivaltaiseen sukupolveen” (1902–1904 syntyneet). Hän joutui Neuvostoliittoon lähdettyään ja sieltä pettyneenä palattuaan Tammisaareen maanalaisesta toiminnasta tuomittuna, vapautui vuonna 1938 mutta pidätettiin uudestaan. Tuolloin hänelle annettiin mahdollisuus valita vankilaan palaamisen ja sotaanlähdön välillä, ja hän valitsi jälkimmäisen. Tämä todistaa vankilakammon iskostamisesta poliittisten vankien mieliin.

Pakkotyövuosien kauhut jättivät aineettoman perinnön, velvollisuuden muistaa ja tietää. Kähkösen mukaan taiteilijat operoivat juuri tällaisen sanattoman, ”kuuman alueen” keskellä. Koskettaviksi muodostuivatkin sukuvalokuvien lisäksi Kähkösen tietokirjastaan *Vihan ja rakkauden liekit* lukemat

otteet. Esimerkiksi katkelmat perheenjäsenten lähettämistä kirjeistä, hänen isoisäänsä syvän haavan jättänyt rakkaustarina, vankien syömälakko ja päässä kiertävät helvetit unissaan huutamisineen pitivät kuulijakunnan otteessaan suorastaan maagisesti. Kähkönen nosti syrjinnän, osattomuuden ja väkivallan syiksi vihaan ja radikalisaatioon, joten luento ei olisi voinut olla enää ajankohtaisempi varsinkaan viime viikkojen terrorismiuutisoinnin valossa. Omalla tavallaan merkityksellisesti resonoi myös päätteeksi kuultu Green Dayn tulkinta Lennonin ”[Working Class Hero](#)”.

Sirpa Kähkönen. Kuva: Taneli Hiltunen

Työryhmä I: Jälkien istuttaminen

Lounaan jälkeen jatkettiin neljällä esitelmällä siitä, miten tietynlaista kuvaa sotatapahtumista on pyritty istuttamaan erilaisissa sosiaalis-poliittisissa konteksteissa. Marianne Jutila (OY) käsitteli tamperelaisten koulutytöjen syksyllä 1918 kirjoittamia aineita, joissa tehtävänantona oli ollut kuvata edellisen kevään tapahtumia. Tulkintakehikko oli opettajan tarkasti määrittämä, joten ei ole yllättävää, että tytöt saattoivat kuvata todistamaansa väkivaltaa hyvinkin toteavasti. Puhutteleviksi nousivat sellaiset otteet, joissa kirjoittajan voi sanoa osoittavan myötätuntoa ja näkevän myös vastapuolella kuolleen ihmisenä. Toisenlaista kasvatusta tarjottiin vasemmistolaisen työväenliikkeen piirissä 1920-luvulla, mihin oli perehtynyt Ulla Aatsinki (TaY). Ihanneliiton ja sen tilalle perustetun Työväen Järjestönuorten Liiton ihanteissa korostuivat esimerkiksi yhteenkuuluvaisuus, järjestyskyky, kuntoisuus, solidaarisuus (mm. punaorpojen asia) ja kansainvälisyys. Esitelmän kuvituksesta jäi mieleen erityisesti kaksi valokuvaa: järjestötytöt tanssimassa kansallispuvuissa sekä ryhmäkuva pojista ja tytöistä aikakaudelle tyypillisesti univormuissaan.

Olli Kleemolan (TY) analyysin kohteena olivat 1930-luvulla julkaistut valokuvateokset *Suomen vapaussota kuvissa I–II* ja ”kansanpainos” *Vapaussodan kuvahistoria*, joiden ideologinen konteksti käy selville jo niiden nimistä. Sivuilta nousee sankaritarinoita (jääkärit, Onni Kokko...), ja samoin ennen ”kansanpainosta” punaisten veritekoja ja niiden uhreja korostetaan (esim. kuva Viipurin lääninvankilan käytävälle ammutuista). Toisaalta esitellään viholliselta vallattua kalustoa ja voidaan

kuvata antautuneet punaiset sääliävinä. Kiintoisana seikkana esiin nostetaan myös valkoisten puolella olleiden neuvokkuutta, ja tästä loistava esimerkki oli kuvasarja valeasuista, jollaisiksi kelpasivat niin fetsi, karvareuhka kuin työläisnaisen vaatteetkin. Teosten taistelukuvat ovat lavastettuja, kuten Kleemola ansiokkaasti osoitti kiinnittämällä yleisön huomion ampumaketjua esittävään kuvaan, jonka kuvaaja on seissyt kaivannon reunalla (”ei olisi elänyt pitkään”). Valokuvien lisäksi teosten narratiivia kuljettavat eteenpäin lehtijutut, jotkin myös punaisesta lehdistöstä ironisoiviksi tarkoitettujen kommenttien roolissa, ja Kleemola kehuikin teosten poikkeuksellisen modernia layoutia.

Lavastettu valokuva valkoisten ampumaketjusta Ruovedellä. Lähde: Wikimedia Commons

Takaisin tekstuaalisten aineistojen pariin palattiin Anna Laakkosen (ISY) esitelmässä, joka perustui hänen graduunsa ””Suomeen on Karjala sidottu, mutta ei lahtari-Suomeen...”. Viholliskuvan ja identiteetin rakentaminen Neuvosto-Karjalan suomalaisessa sanomalehdistössä 1920–1929”. Käsittelyn kohteena olivat lehtien *Karjalan Kommuuni* ja *Punainen Karjala* pääkirjoitukset, joissa vihollisen muodosti valkoinen Suomi, mutta sitäkin vihatummiksi nousivat porvarien kanssa yhteistyöhön ryhtyneet sosiaalidemokraatit 1920-luvun puolivälissä. Punaisten tappioon haettiin syytä mm. huonosta johdosta ja kommunistisen puolueen puuttumisesta, mutta katsottiin myös, että punaiset olivat tappiostaan huolimatta antaneet panoksensa Neuvosto-Venäjän suojaamiseksi puskurina ja vahvistaneet sen valtaa. Laakkosen aihe tarjosi vähemmän tunnetuksi jääneen näkökulman siihen, miten sisällissotaa voitiin hyödyntää poliittisesti myös jakolinjan toisella puolella.

Työryhmä II: Jäljet maisemassa

Päivän loppuja esitelmiä yhdisti maiseman keskeisyys tutkimukselle: Millaisia merkityksiä paikalliset ovat antaneet yhä olemassa oleville traumaattisille paikoille? Miten kielteiseen menneisyyteen suhtaudutaan paikasta kerrottaessa? Millaisia ulottuvuuksia taistelukenttäarkeologia tuo sotakokemuksen selvittämiseen? Entä mitä annettavaa paikkasidonnaisella esittävällä taiteella on?

Riina Haanpään (TY) tutkimuskohteena ovat merikarvialaisten sisällissodan tapahtuma- ja muistopaikkoihin liittyvät kokemukset. Pitäjä oli vahvasti valkoisten hallussa ja siitä käytiin kaikkiaan kolme taistelua. Valkoisille kaatuneille pystytettiin muistopatsas jo seuraavana vuonna, punaisille taas hautamuistomerkki vuonna 1946. Paikallinen muistitieto kertoo, millainen maisema on ollut ennen sotaa ja vuosikymmeniäkin sodan jälkeen – eläintenkin sanotaan karttavan joitakin paikkoja. Tämä on erittäin arvokasta tietoa, sillä Haanpään mukaan maisema antaa ilmi sellaisille tunteille, kokemuksille ja tapahtumille, joiden ilmaiseminen muulla tavoin ei ehkä ole edes mahdollista. Maisemasta tulee vastine kokijan/näkijän arvoille ja uskomuksille, ja koska muistoilla ja tunteilla on yhä nykyäänkin vastineensa fyysisessä todellisuudessa maiseman muuttumisesta huolimatta, maisema toimii muistutuksena identiteetistä.

Muistitiedon hyödyntämisen ohella Haanpää on vienyt paikallisia kyseisille muistin paikoille ja todistanut vierestä heidän voimakkaita tunnereaktioitaan (”usein on kerrottu hammasta purren ja nyrkkiä puristaen”). Kirjailija Olavi Paavolaisen oivaltava termi *ajatteleva maisema*, ihmisen ja maiseman vuorovaikutteisuuden tila sekä aikalaisten ja jälkipolvien tulkinnan kohde, tuli eläväksi Haanpään esitelmän välityksellä, ja aloin pohtia, että tällaisesta tutkimuksesta voisi olla hyötyä monen muunkin paikkakunnan tapauksessa. Yleisössä tunnuttiin olevan laajemminkin tätä mieltä, sillä kysyttiin, miten tällaisista muistin paikoista pidetään huolta, ovatko ne suojeltuja ja siirtyvätkö niihin liittyvät kertomukset eteenpäin suvuissa. Vaikka aiheen arkuuden vuoksi kysyttiin, onko ollut haastatteluista kieltäytyneitä, Haanpään kohdalla näin ei ole käynyt, vaan halu lähteä maastoon näyttämään paikkoja on ollut lähtöisin osittain haastateltavista itsestään.

Historianopettaja Sture Lindholm (Tammisaaren ruotsinkielinen lukio) vei kuulijansa keskelle Suomen modernin historian suurinta humanitaarista katastrofia, joka koettiin kesä- ja joulukuun 1918 välisenä aikana Dragsvikin kasarmialueella. Siellä sijainneesta punavankileiristä jäi muistoksi Suomen suurin joukkohauta, kun noin 8 500 vangista lähes 3 000 menehtyi nälkään ja tauteihin (teloitettuja oli vain 13). Tammisaaren vankileiriä pidettiin Lindholmin mukaan valtiollisena instituutioon, joten paikalliset ja paikallishallinto eivät katsoneet sillä olevan mitään tekemistä heidän kanssaan, vaikka siitä tiedettiinkin. Osallisuutta ja syyllisyyttä ei koettu, ja paikka nähtiin eristettynä suomenkielisenä saarekkeena.

Vuonna 1951 otettiin askel muistamisen suuntaan, kun Dragsvikin joukkohaudan paikalle pystytettiin iso punagraniittinen muistomerkki. Koska tämä oli tapahtunut kommunistien tuella, sosiaalidemokraatit ottivat muistopaikakseen Västankvarnin joukkohaudan (neljä hautakiveä, joissa 60 nimeä), jonne tosin saatiin kunnon tienviitta ja informaatiotaulu vasta vuonna 2011. Dragsvikista tuli sotilasalue toisen maailmansodan jälkeen, kun Uudenmaan prikaati otti kasarit käyttöönsä. Varusmiehille tosin on alettu vasta hiljattain kertoa paikan traumaattisesta historiasta, vaikka nämä kävelivät vuosikymmeniä muistomerkkin ohi ja tekivät kaivantoja joukkohaudan lähistölle. Vaiheet punavankileirinä ja pakkotyölaitoksena otettiin mukaan kaupungin historiaa käsittelevään kirjasarjaan vasta 1990-luvulla, ja viime vuosina dragsvikilaiset ovat alkaneet käydä haudalla. Lindholm näki kuitenkin ongelmallisena, että useammassakin jopa 2000-luvun puolella julkaistussa tietokirjassa muistitietojen todenperäisyys on jätetty tarkistamatta, ja kritiikittömyys on johtanut siihen, että liikkeellä on paljon niin tosia, osittain tosia kuin täysin fiktiivisiäkin tarinoita.

Punakaartilaisia Tammisaaren vankileirillä piikkilanka-aidan takana; etualalla vartijoita. Valokuva otettu vuonna 1918. Lähde: Wikimedia Commons

Hannu Takala (Lahden kaupunginmuseo) puolestaan perehdytti Lahden taistelukenttääraeologiaan etenkin punakaartilaisten jättämien konkreettisten jälkien näkökulmasta. Lahden taistelut käytiin 19.4.–1.5. nykyisen Urheilukeskuksen alueella, kun Loviisassa maihin nousseet saksalaiset pysäyttivät punaisista ja pakolaisista koostuneen kolonnan etenemisen. Rintamalinja syntyi harjukukkuloille, ja vastapuolten asemat olivat lähimmillään 100–150 metrin päässä toisistaan. Tutkimuksissa on käyty läpi punaisten juoksuhaudat ja yksi saksalaisten kenttävartio, jolloin harjumaastosta on löydetty mm. taistelukaivantoja, konekivääriasemia, luoteja, hylsyjä ja kranaatinsirpaleita. Saksalaissotilaan läpiammuttu ruokapakin kansi kertoo sekin omaa kieltään tapahtumien äkkinäisyydestä. Kenttätutkimuksissa on auttanut saksalainen yksityiskohtainen karttapiirros omista ja punaisten asemista, mutta kiintoisimmaksi nousi Takalan kollegan laatima näkyvyysanalyysikartta, josta kävi ilmi silloisten maastonmuotojen ja korkeuserojen vaikutus siihen, kuinka kauas sotilas vuonna 1918 näki. Tietyissä paikoissa saattoi pysyä suhteellisen hyvin suojassa tulitukselta.

Jälkiä voi Takalan mukaan nähdä paitsi sotilaallisesta toiminnasta, myös kauempana metsässä aktiivisen rintaman takana olleista siviileistä mahdollisten suojakuoppien ja -kaivantojen muodossa. Tämä tuntuu hyvin todennäköiseltä, sillä maltillisimpienkin arvioiden mukaan punaisten kolonnassa oli noin 20 000 ihmistä 8–10 kilometrin matkalle levittäytyneenä. Eräässä yleisökommentissa olisikin haluttu tietoa ”pehmeämmästä aineistosta”, mihin Takala vastasi metallinilmaisinten käyttämisen ja pinnassa luultavasti olevan 1960-lukulaisen romun asettavan omat rajoituksensa. Joka tapauksessa kaivaukset ovat tuottaneet korvaamatonta aineistoa historiallisten lähteiden rinnalle, ja urakka on tutkimusten määrällä mitattuna koko Suomenkin mittakaavassa vasta aluillaan sisällissodan osalta.

Hanna Korsberg, Laura-Elina Aho, Iris Chassany ja Sofia Valtanen (HY) päättivät päivän kertomalla performanssitaiteilija Kaisa Salmen paikkasidonnaisesta teoksesta ”Fellmanin pelto – 22 000 ihmisen elävä monumentti” tutkimuksen kannalta. Esitys, joka järjestettiin 28.4.2013, muodostui kollektiivisesti koreografioiduista liikkeistä (mm. leipäpalojen etsiminen ja käsien kohottaminen avunpyyntöön), jotka tutkijaryhmän mukaan ”toimivat kokemusta välittävinä ja synnyttävinä kehollisina tekoina”. Tärkeä rooli esitelmässä oli tapahtuman Facebook-ryhmään kirjoitetuilla kommenteilla, joista kävi ilmi, miten vaikuttavaksi osallistujat esityksen kokivat. Ainakin allekirjoittanut vakuuttui siitä, että tällaisella osallistavalla esityksellä menneisyyden traumaattisia tapahtumia todella voidaan tehdä ymmärrettävämmiksi vahvan psykofyysisen kokemuksen kautta.

Toinen päivä

Keynote-luennot

Jälkimmäisen päivän avasi dosentti Ulla-Maija Peltonen käsittelemällä vuoden 1918 kipujälkiä. Väkivaltaiset kuolemat, vankileirit ja vastapuolen julma kohtelu koskettivat yksilöitä, perheitä, yhteisöjä ja lopulta yhteiskuntaa kokonaisuudessaan, ja Peltosen teesinä oli näiden traumaattisten muistojen tallentuminen osittain ei-kielellisesti. Koska surmattujen punaisten omaiset jätettiin yksin leimaamalla hävinneet ”isänmaan pettureiksi”, heiltä vietiin pitkään oikeus surra julkisesti. Hiljainen muistaminen saikin epävirallisia muotoja: kerrottiin väkivaltaisuuksista ja vääryyksistä

sekä merkittiin teloitus- ja hautapaikkoja. Näin kiistettiin pakotettu yhtenäisyys ja vahvistettiin käsitystä ”meistä”. Siinä missä ei ole pyritty aktiiviseen unohtamiseen, kipujälkiä ilmentävät ja säilyttävät esimerkiksi muistomerkit ja hautapaikat yli 400 paikkakunnalla, muistitietokokoelmat, kaunokirjallisuus, laulut, elokuvat ja museonäyttelyt.

Peltosen mukaan kipujälkien käsittelemiseen tarvitaan yhä edelleen kaikkia muistamisen ulottuvuuksia ja keinoja. Viime aikoina tehdyt kyselyt ovat osoittaneet, että nykynuoret katsovat velvollisuudekseen kipeän historiallisen perinnön kantamisen. Tapahtumien hyväksyminen osaksi historiaa on ensimmäinen askel historiatietoisuuden syventämisessä, mutta Peltonen huomautti, että siinä missä kuolonuhrit muistetaan, syylliset unohdetaan (teloittajatkin olivat ihmisiä, kuten Peltonen totesi), ja muistojuhlat ja ymmärtäminen saatetaan sotkea toisiinsa. Joka tapauksessa muistot ovat olemassa omista kokemuksista riippumatta, ja julkisen, avoimen dialogin merkitystä ei voi kylliksi korostaa. Yleisössä oli noteerattu sosiaalisen median ryhmien merkitys, erityisesti ”uuspatriootin käännös”, jolle on tyypillistä omaa totuuden toistaminen – joskin toisinaan kommentteissa näkyy myös pyrkimys ymmärtämiseen. Mieleen jäi myös rinnastus nälkävuosien vaatimattomiin muistomerkkeihin hautausmaiden nurkissa.

Ulla-Maija Peltonen takanaan valokuva Lempäälän Ämmänristin metsähaudalta elokuulta 1918 tai 1919. Kuva: Taneli Hiltunen

FT Aapo Roselius (HY) puolestaan pureutui demobilisoinnin vaikeuteen ja vuoden 1918 muistamiseen valkoisten osalta. Paluu arkielämään ja siihen liittyvä sodanaikaisesta retoriikasta, käytännöistä ja kulttuurista eroon pääseminen kosketti koko ensimmäisen maailmansodan jälkeistä Eurooppaa. Siinä missä Ranskassa sodan muistamisessa pasifismilla oli suuri rooli ja Isossa-Britanniassa sotilaat integroitiin tehokkaasti takaisin siviilielämään, Suomessa sitä vastoin suojeluskuntaorganisaatio aktivoitiin uudestaan syksyllä 1918. Tässä Roselius nosti vertailukohdaksi Saksan, jossa muun ”hävinneen Euroopan” tapaan pettymys ja militaristinen retoriikka jäivät kytemään. Suomi tosin oli myös osa voittajia itsenäisyytensä ja uuden valtioelämän myötä.

Jääkärit, joita ei ollut nostettu sisällissodassa armeijan johtoon, näkivät suojeluskunnissa mahdollisuuden toiminnalleen (mm. Viron vapaussota, Aunuksen retkikunta), ja vaikka epävarmuuden aika päättyi Suomessa syksyllä 1919, suojeluskunnat eivät marginalisoituneet vaan päinvastoin voimistuivat. Niistä tuli aktiivisia, vapaussotakertomukseen kiinnittäytyneitä historiantulkitsijoita, jotka järjestivät vuosittain lähes kaikilla paikkakunnilla näyttäviä muistojuhlia – punaisia niissä ei koskaan mainittu. Tätä Roselius kutsui ”valkoisen Suomen syndroomaksi”, jossa tietyistä asioista ja teoista vaiettiin. Taustalla oli ajatus ”kansallisen moraalien” luhistumisesta, mikäli vapaussodan muistamisesta luovuttaisiin. Samanlaista tulkintaa oli myös Seppo Hentilän kommentissa, että ”demobilisaatio tarkoitti valkoisen Suomen mobilisaatiota” sisällissodassa opittujen mallien ja käytäntöjen pohjalta. Muita kiintoisia yleisökommenttien yksityiskohtia olivat mm. työnantajien lähes 300 000 entisten punakaartilaiden ja poliittisten henkilöiden nimeä sisältäneet ”mustat listat” sekä suojeluskuntien harjoitukset työväen vappujuhlien lähistöllä. Yleisöstä kuultiin myös näkemys, jonka mukaan kyse oli pohjimmiltaan vallasta ja pelolla hallitsemisesta, mistä entisten punaisten lapset saivat osansa koulukiusaamisena ja armeijassa.

Aapo Roselius. Kuva: Taneli Hiltunen

Työryhmä III: Ajassa muuttuvia ja odotuksenvastaisia tulkintoja

Ensimmäiseltä päivältä tuttu paikkakuntatematiikka sai jatkoa, kun Henrik Tala (HY) nosti valokeilaan huomattavan anomalian sisällissotakertomusten joukosta: Riihimäen ja Hämeenlinnan välillä sijaitseva Tervakoski, jolla toimi 400 työntekijän paperitehdas, nimittäin välttyi väkivaltaisuuksilta. Kun Riihimäeltä oli tullut punakaartilaisia vaatimaan vallankumouksen käynnistämistä, kaikkien tervakoskelaisten aseiden keräämistä ja yleislakkoon liittymistä, työntekijät päättivät äänestyksen jälkeen olla menemättä lakkoon, joten tehtaan toiminta jatkui hyvin vähäisenä maaliskuulle, jolloin se suljettiin. Punaisten valta Janakkalassa ei erityisemmin näkynyt tehtaalla, mutta poikkeustila jatkui vappuun asti, jolloin saksalaiset miehittivät Tervakosken taisteluitta ja jatkoivat kohti Hämeenlinnaa. Tähän ”tapahtumattomuuteen” vaikutti sijainti riittävän kaukana taistelualueista, eikä veritekoja tapahtunut yhteisön sisällä tai ulkopuolistenkaan toimesta. Syvempiä syitä olivat Talan mukaan vahvan työväenliikkeen puuttuminen sekä se, että yhtiö tunsikin asukkaat (patriarkaalisen työnteon perinne), kontrolloi näitä ja mm. järjesti vapaa-ajantoimintaa. Yleisökysymyksissä pohdittiin, oliko muitakin Tervakosken

kaltaisia poikkeuksia ja vaihtelua sodan tapahtumakuluissa laajemminkin. Tala tosin huomautti, että Tervakosken ”kauniin” sisällissotahistorian alla saattaa olla ristiriitaisia elementtejä, jotka eivät tule esiin.

Siinä missä Tervakoski säästyi sodan tuhoilta, Hannu Itkosen (JY) käsittelemä Varkaus kärsi väkivaltaisuuksista suhteellisesti eniten, sillä sen miespuolisesta väestöstä surmattiin kymmenisen prosenttia. Tämä selittyy pääasiassa valkoisten joukkojen teloituksilla, sillä varsinaisissa taisteluissa kaatuneita oli vähän. Sodan jälkeen tapahtumista muodostui kaksi totuutta: voittajien piirissä glorifioitiin valkoista sankaruutta Hentilän ja Roseliuksen luennoista tutuin tavoin, kun taas työväestön tunnot ovat välittyneet kertomusperinteen muodossa. Jännitteistä kertoo esimerkiksi se, että punaisten muistomerkki päättyi järvenpohjaan hieman ennen paljastamistaan vuonna 1922, mutta ketään ei laitettu edesvastuuseen.

Varkauden punaisten muistomerkki. Kuva julkaistu teoksessa Kuoleman kentiltä: Muistojulkaisu vuoden 1918 ajoilta (Hämeen eteläinen sos.dem. piiritoimikunta, Hämeenlinna 1924).

Petteri Systän (TY) esitelmä sodanjälkeisestä Tampereesta, joka oli maailmansotien välisen ajan suomalaisista suurista kaupungeista ainoa vasemmistoenemmistöinen, puolestaan muodostui seminaarin humoristisimmaksi (melkoinen saavutus kattoaiheen huomioon ottaen!), sillä sen keskiöön nousi vuosina 1920–1922 käyty vähintäänkin värikäs kiista Hämeenpuistoon pystytetystä Vapaudenpatsaasta. Tapaukseen kytkeytyivät kaupunginvaltuuston lisäksi niin suojeluskunnat, pankit kuin oikeuslaitoskin, joten siinä jos missä väännettiin kättä sisällissodan muistamisen rajoista. Syyskuussa 1920 sosiaalidemokraattinen enemmistö oli päättänyt, että patsasta ei tule, ja porvarilliset valtuutetut valittivat asiasta maaherralle. Tämä piti päätöksen voimassa, mutta muistomerkkitoimikunta jatkoi silti työtään ja patsas pystytettiin vuonna 1921.

Keväällä 1922 uutena käänteinä valtuuston sosiaalidemokraatit päättivät, että patsas tulee purkaa, ja kuten edelliselläkin kerralla, pankit irtisanoivat lainansa (alettiin myöntää kesällä 1922 porvarien kehotuksesta). Valtuuston päätöstä seurasi suoraan väkivallallakin uhanneita kirjeitä

suojeluskunnilta ja muilta tahoilta – jopa amerikansuomalaisilta New Yorkista! Valitus meni tällä kertaa läpi korkeimmassa hallinto-oikeudessa, joka vetosi päätöksessään *muinaismuistomerkkejä* koskevaan asetukseen. Muistamiskysymyksen poliittista luonnetta ilmensi Systän mukaan sekin, että korkein hovioikeus kumosi valtuuston päätöksen myöntää 5 000 markkaa punaisten hautamuistomerkkiä varten. Perusteluna nimittäin oli, että tätä ei voitu pitää ”yhteisenä menona”. Systä onnistuikin tehokkaasti osoittamaan, että valkoinen totuus kyllä kyseenalaistettiin valtuustossa, mutta sen julkinen hegemonia oli ja pysyi.

Yleisön kommentit olivat yhtä hauskoja kuin itse esitelmäkin. Esimerkiksi Pertti Haapala kertoi kulkeneensa kouluun kyseisen patsaan ohi kahdeksan vuoden ajan tietämättä, mikä se oli. Kun hän kuuli nimen ”Vapaudenpatsas”, hän piti sitä joko ”hyvänä tai huonona vitsinä”: New Yorkissa on sellainen, mutta ”miksi se on täällä”... Kuriositeettina Haapala mainitsi, että patsaalla on AKS:n perustajana tunnetun pappi Elias Simojoen vartalo. Kysymys siitä, milloin alettiin käyttää nimeä ”Rummin Jussi”², herätti kiinnostusta laajemminkin, sillä virallinen nimi näyttää jääneen vähemmän tunnetuksi. Systä vastasi, että ”Rummin Jussi” esiintyi jo patsaskiistan aikana vasemmistolehdistä. Mainittakoon myös Marko Tikan anekdootti italialaisista taidehistorioitsijoista, jotka olivat yhtäkkiä jäykistyneet ja luulleet sitä ”aidoksi fasistiseksi patsaaksi”.

Työryhmä IV: Ylisukupolviset jäljet ja selviytyminen

Anna Warsellin (JY) aiheena olivat punaorpohuolto Ruovedellä ja punaorpojen lapsuuskokemukset. Sosiaalihuollituksen selvityksen mukaan koko maassa sodan seurauksena oli jäänyt ilman huoltajaa noin 14 400 lasta, joista lähes 90 prosenttia oli punaorpoja. Ruovesi oli tilaston kymmenentenä (200 punaorpoa, Warsellin laskelmien mukaan 285 – Helsingissä lähes 900), vaikka itse sota meni ohi nopeasti ja rauhaan palattiin suhteellisen maltillisesti. Tässä auttoi se, että ihmiset tunsivat toisensa. Jo kesäkuun 1918 valtuustokokouksessa asetetun toimikunta työn tuloksena perustettiin kaksi lastenkotia, jotka yhdistettiin kesäkuun 1920 alusta Vasun lastenkodiksi. Henkilökunta vaihtui aluksi usein, ja Warsell arvelikin ensimmäisten parin vuoden olleen kaaosmaisia. Vakituisen henkilökunnan saaminen kuitenkin muutti tilannetta, ja tämän jälkeen lastenhoito oli tasoltaan hyvää, ja lastenkodissa nähtävästi kyselyjen perusteella jopa viihdyttiin.

Ruovedellä punaorvoista päätyi lastenkotiin 59 prosenttia, kun koko maassa lukema oli 67. Vertailukohdaksi Warsell nosti Jämsän, jossa punaorpoja jopa myytiin taloihin työvoimaksi. Ruovedellä heitä oli niin paljon – joka koululuokalla – että syrjintää ei esiintynyt. Warsell on tutkimuksessaan käyttänyt tilastojen ja muiden virallisasiakirjojen lisäksi arkistoista löytyvää muistitietoa ja päätenyt siihen tulokseen, että sosiaalishallituksen selvityksen kokonaisarvio on oletettavasti liian pieni. Yleisön joukosta mm. kiinnitettiin huomio kommunistien voimaan Ruovedellä suhteessa sosiaalidemokraatteihin ja pohdittiin, miten voimakkaat kokemukset ovat vaikuttaneet poliittiseen kehitykseen paikallisesti.

Professori Jukka Kekkonen (HY) toi seminaariin oikeushistoriallista näkökulmaa yleisemmälläkin tasolla kysymällä, mitkä tekijät ehkäisevät ja mitkä kiihdyttävät poliittista väkivaltaa. Hän pohti, millaisilla paikkakunnilla ja missä tilanteissa on syntynyt äärimmäistä väkivaltaa, ja korosti paikkakunnan aiemman historian merkitystä. Varsinaisesti sotaan liittyviä syitä olivat rintamalinjojen sijainti, kuljetusyhteydet, tilaisuus ja vastakoston uhka. Myös sillä oli roolinsa, tulivatko teot ja ratkaisut yhteisön sisältä vai ulkopuolisilta.

Historiallisen kriminologian ”ankara itä, lievä länsi” -jaottelu voisi Kekkonen mielestä olla hedelmällinen hypoteesi tarkastelua paikkakuntatasolle vietäessä. Joka tapauksessa sodanaikainen oikeudenkäyttö on vahvasti politisoitunutta, kun taas sodanjälkeinen oikeudenkäyttö yleensä lieventää repressiota. Kekkonen mukaan poliittista väkivaltaa voisi tutkia syvällisemmin useamman tieteenalan vertailevan tutkimuksen kautta ja esimerkiksi vertaamalla sitä muuhun kontrolliin ja sen lievempiin ilmenemismuotoihin (mm. vankiluvut, sakkorangaistukset, hallinnolliset sanktiot). Kekkonen peräänkuulutti tieteiden lisäksi myös eri tutkijasukupolvien välistä keskustelua ja yhteistyötä, jota hän kutsui ”suureksi kulttuuriteoksi koko yhteiskunnan kannalta”. Hän toivoi oikeus- ja kirkkohistorioitsijoiden osallistuvan tällaisiin seminaareihin laajemmin ja tehtävän lisää tutkimusta Espanjan sisällissodan tapaan naisten ja lasten kohtaloista, kirkon roolista sekä taiteiden konfliktirepresentaatioista. Yleisö oli kiinnostunut mm. siitä, millaista oikeusvaltiota punaiset halusivat rakentaa, ja kysymys väkivallanteiden legitimoinnista ja oikeuksien rikkomisesta nousi jälleen esiin. Myös väkivaltaisen historian väärinkäyttämisen ehkäisemisestä kannettiin huolta.

Pispalan punakaartin hoitajia Tampereella 2.3.1918. Lähde: Museokeskus Vapriikin Flickr-sivu. Tekijä: Museokeskus Vapriikki. Kuvan käyttö [Creative Commons Attribution 2.0 Generic](#) -lisenssillä.

Virva Liski ja Ilkka Jokipii (HY) edustivat monitieteistä (väestö-, kansantaloustiede, historia) työryhmää, jonka vuonna 2014 alkaneen tutkimushankkeen tarkoituksena on selvittää sisällissodan ja sen jälkiseurausten ylisukupolvisia vaikutuksia kuolleisuuteen, terveyteen, arvoihin ja asenteisiin sekä sosiaaliseen muutokseen. Tämä toteutetaan arkistotietoja ja moderneja rekisteriaineistoja yhdistelevän sekä muun datan (kyselyhaastattelu) avulla. Erityisen merkittävän hankkeesta tekee paitsi tematiikan monitahoisuus, myös se, että taisteluihin osallistuneiden jälkeläisiä seurataan tilastollisesti aina vuoteen 2016 asti. Yleisöstä todettiin, että tällaisella aineistolla tutkimusta tehtäessä hajonta yleensä on suurta ja yksinkertaisia riippuvuuksia ei löydy – mikä olisi kiehtova tulos itsessään. Kansainväliseksi vinkiksi nostettiin 30-luvun laman lapsia koskeva tutkimus USA:ssa.

Seminaarin päätteeksi kuultiin vielä Joni Krekolaa (Eduskunnan kirjasto) vuonna 1917 SDP:n eduskuntaryhmään kuuluneiden yhteensä 126 henkilön kohtaloista. Ryhmä oli saanut paikkaenemmistön vuoden 1916 vaaleissa (103) mutta menetti sen, kun väliaikainen hallitus hajotti eduskunnan ja järjestettiin uudet vaalit (92 edustajaa). Mitä heille tapahtui välittömästi sisällissodan jälkeen? Kuolleita oli noin kuusi prosenttia, missä ovat mukana teloitukset ja vankileirikuolemat. Monet pakenivat Neuvosto-Venäjälle, mutta kaikki tavoitetut kansanedustajat pyrittiin pidättämään ja tuomiot langettamaan vuoden 1918 puolella, jolloin istuvia SDP:n kansanedustajia kohdeltiin jonkin verran ankarammin. Neuvosto-Venäjälle lähteneet olivat johtavia, Kansanvaltuuskunnassa mukana olleita poliitikkoja, jotka saivat lopulta maksaa kovan hinnan Stalinin puhdistuksissa. Lisäksi olivat ne noin 10 prosenttia, joille ei koitunut seurauksia sisällissodasta.

Kuten Krekola osoitti, epädemokraattiset menettelytavat heittivät varjonsa vielä 1930-luvulle. Paenneiden paikat katsottiin menetetyiksi ja puhuttiin niiden jakamisesta muille puolueille. Muutamat edustajat jatkamaan 1920-luvulla SDP:n eduskuntaryhmissä, mutta fraktioituminen demareihin ja SSTP:hen aiheutti lisää vaikeuksia: SSTP:n eduskuntaryhmä pidätettiin vuonna 1923, ja tuomioitakin langetettiin – joskaan ei työstä kansanedustajana. Jälleen monet lähtivät

Neuvostoliittoon, ja kotimaan kamaralla vuonna 1930 äänestettiin voimaan kommunistilait, jotka olivat voimassa vuoteen 1935. Krekola piti suurena loukkauksena edustuksellista demokratiaa kohtaan sitä, että julkikommunisteja estettiin osallistumasta vaaleihin. Siinä missä ”hankala porukka” oli eristetty (ja eristäytyi) 1920-luvulla kriittiseksi ryhmäkseen, se lopulta ikään kuin leikattiin pois.

Viimeiset esitelmät alkamassa – ja vielä riittää virtaa yleisölläkin! Kuva: Taneli Hiltunen

Yhteenveto

THPTS:n kesäseminaari tarjosi valtavan määrän arvokasta faktatietoa ja tulkintoja vuoden 1918 tapahtumista ja niiden pitkällisistä jäljistä. Avainsanoiksi nousivat mm. historiapolitiittinen artefakti, historiatietoisuus, avoin ja julkinen dialogi sekä muistaminen kontra ymmärtäminen, joten kahden päivän aikana päästiin syvälle aikalaisnäkökantojen taakse. Myös viittaukset muihin sisällissotiin olivat hedelmällisiä, sillä ne toivat tematiikkaan yleisinhimillisyyttä. Monitieteisyys oli odotetun vahvasti tapetilla, sillä vaihtelivathan käytetyt aineistot sanomalehdistä kuvateoksiin ja muistitiedosta sekä haastatteluista arkeologisiin löytöihin ja rekisteritietokantoihin. Oikeastaan ainoat jäljet, joita hieman kaipasin mukaan, ovat sisällissotaan ja sen jälkeisiin vuosiin sijoittuvat elokuvat ja minisarjat, sillä niitä on varsinkin viime vuosina alkanut kertyä enemmän. Osassa on nähty vaivaa kipeiden aiheiden käsittelyssä, joten niidenkin kautta on mahdollista peilata vaikkapa sitä, missä määrin traumoja pystytään nykyään purkamaan kiihottomasti.

Seminaarin kuluessa mainitusta kirjallisuudesta olisi kertynyt todella pitkä lista, mutta 19 luennon ja esitelmän erinomainen kokonaisuus osoitti yksiselitteisesti, että sisällissotatutkimuksen 1990-luvulta alkanut uusi nousu jatkuu edelleen, ja keskenään hyvin erityyppisillä aineistoilla on paljon annettavaa kokonaiskuvan rakentamisessa. Niin paikkakuntatasolle keskittyvillä kuin maanlaajuisillakin tutkimushankkeilla päästään kiinnostaviin tuloksiin, jotka voivat jopa haastaa käsityksiämme siitä, millaisia vaikutuksia lähes sadan vuoden takaisilla teoilla ja vastakkainasetteluilla on ollut. Tärkeintä onkin, että nähdään myös kevättä ja kesää 1918 pidemmälle, mikä oli koko seminaarin ideana. Toivottavasti paikalla olleen yleisön innokkuus

esittää punnittuja kommentteja ja kysymyksiä heijastuu laajemmin yhteiskuntaan ensi vuoden lähestyessä, sillä aina on tilaa keskustelulle, jossa ei pyritä tarkoitushakuiseen polarisointiin.

Taneli Hiltunen on filosofian maisteri, joka tekee mahdistisodan viktoriaanisia taistelukuvauksia käsittelevää väitöskirjaansa Turun yliopistossa yleisen historian oppiaineessa.

#VIITTEET#

¹ Vastaavasti punaisille muistomerkkejä oli pystytetty 12 talvisotaan mennessä.

² Pilkkanimiväännös lukuihin teloituksiin syyllistyneestä jämsäläisestä Johannes Fromista.